

«МЕН АБАЙДЫ ЯДҚА БИЛГЕН ХАЛЫҚПАН»

Қазақ халқының мақтаушы болған Абай шығармалары әлбетте, қарақалпақ оқытушыларына да қазақ тилинде де, өз ана тилинде де жақыннан таныс екенлиги хаммемизге аян. Усыларға қосымша биз бул мақалада Абай шығармаларының Қарақалпақтауда үйренкилуги мәселесине анығырақ тоқтап өтпекпимиз.

Абай хам Қарақалпақстан тууралы айтқанда ең алды менен атақлы (ақынның) пайырдың шығармаларының мектеп бағдарламаларынан орын алыуы мәселесине айрықша дыққат аудару керек. Атап айтқанда, 50 жыллардың басынан, қыркыншы жыллардың акырынан бастап, орта мектеплердің қарақалпақ тилинде оқытуғын IX классларында өтилетуғын қарақалпақ әдебияты тарихы бойынша ең дәслепки рет 1950 жылғы тастыйықланған бағдарламада рус әдебиятынан Гоголь, Некрасов, Л. Толстой, Чехов, әмбек әдебиятынан Мухомий менен қатар қазақ әдебиятынан Абайдың дәретушилигине ылайықлы орын берилди. Ал усы бағдарламаға сәйкесленип Қ. Айымбетов, С. Бекмуратовлар төренинен дүзилген әдебиат хрестоматиясында («Қарақалпақ әдебияты», Нокис, 1952) Абайдың «Интерната оқып жүр», «Өлең—сөздің патшасы, сөз—сарасы», «Қулақтан кирип бойды алар», «Илим тапшай мақтама» тағы басқа қосықлары орын алды.

Мине, бул хрестоматияда шайыр шығармаларының орын алыуы, Абайға дыққат аударылуы тосынның болған емес. Қ. Айымбетов, С. Бекмуратовлар Қазақ Мәмлекетлик пединститутының литкериушилери, олар қазақ әдебиятының тарихын жақсы билетуғын адамлар болғандықтан да шайыр шығармаларына ең бириншилерден болып басқа да тууысқан халықлар классиклери сыяқлы айрықша ятибар береді хам олардың аудармалары хрестоматияда өз сапасы менен де кеуілге қонымлы тийеди.

Усылайыпша әсиримиздеги қарақалпақ халқының ең талантлы пайырларының бири И. Юсуповтың басшылығы астында дүзилген қарақалпақ әдебияты бойынша IX классларға арналған бағдарлама бойынша Абайдың дәретушилигиге усы күнге шекем мектеп партала-

рынан бастап тереңнен үйренилмекте. Бул бағдарлама тыйкарындағы С. Ахметов, Б. Исмайловлардың авторлығында жазылған «Қарақалпақ әдебияты» (биринши басылымы 1955) атлы мектептер үшін сабақтықта да Абай поэзиясына белгили орын ажыратылған. Атап көрсеткенде онда төмендегише пикирлер жазылған:

«Қазақ әдебияты тарихында Абайдың шығармашылығы үлкен орын иелейди. Абай шығармалары өзине шекемги прогрессив сана-сезимнің бийик шыңы ғана болып қалған жоқ, соның менен бирге қазақ әдебияты тарихында әдебиет стилі, қосық құрылысы, поэтикалық тилдің де бийик шыңы болды. Абайдан кейинги қазақ әдебияты Абай баспаған жол менен раужланбақта».

Мине, бул пикирлер усы сабақтықтың авторы С. Ахметовтың өзиниң жеке мийнетлери болған «Талантқа талал» (1986), «Қарақалпақ совет поэзиясы» (1988), «Қарақалпақ әдебиет сыны» (1993) деген мийнетлериінде және де жетилистиригиди. Қарақалпақ әдебиятшысы хам сыпшысы сыпатында С. Ахметов басқалар қатары Абай поэзиясының терең ойлылығын мұдамы үтитлеп хам олардың сана-сезимлериине терең сиидирип бармақта.

Сеп Абайдың бирер сөзин умытсаң,

Мен айттайын, кел де менен сорап ал,—деп жазады атақлы шайыр И. Юсупов. Жақыйқатында бул лүткил қазақ халқына қарақалпақ тууысқанлардың ишик ықласы, олардың Абай поэзиясына қуштарлығының гүуасы. Сонлықтан да қарақалпақ халқы Абайдың хәр қыйлы юбилейлери менен мәресимлериин үлкен салтанат жеткилики таярлықтар менен белгилен киятыр. Усындай дәслепки сәенлердің бири 1952-жылы Қарақалпақстан Жазыушылар аўқамының сол уақыттағы баслығы, шайыр Х. Сейтовтың басшылығында өткерилген Абайдың қайтыс болғанлығының 50 жыллығын белгилеу болды. Усы сәенге байланысым Абайдың таңдамалы шығармалары (1955) баспадан шықты хам оған шайырдың қырық қосығы киргизилди, белгили әдебиетши алым И. Т. Сағыйтовтың алғы сөзи берилди.

Абайдың бул «Таңдамалы қосықлары»н бастырып шы-

ғарыуда оны аударыштылар А. Бегимов, К. Досанов, Ж. Аймурзаев, Т. Жумамуратов, Х. Сейтов, Б. Исмайлов, Б. Қалыпназаров хам тағы басқалар айтарлықтай мийнет еткен хам аударма тууралы сыншы Б. Исмайловтың рецензиясы «Абай шығармалары қарақалпақ тилинде» деген («Совет Қарақалпақстаны», 2 июль, 1955 жыл) ат пенен басылып шықты. Рецензияда сыншы аудармашылардың дәретушилигиге былайынша бахалаған.

«Қосықларды аударған шайырлар поэзияға үлкен талап қойып қараған, уллы шайырдың қосықларының идеялық маамунын, көркемлик өзгешеликлерин толық сақлай алған. Олар Абайдың дәуирине, қазақ халқының турмыс салтына сәйкес болған колорит хам өзгешеликлерди сақлай отырып, қарақалпақ тилинин сөзлик қорына сәйкес сөзлерди хам сөз тириеслериин шайыр шығармаларының өзгешеликлерине толық жууап берерликинтей етип яслете алғанын көремиз» («Совет Қарақалпақстаны», 2 июль 1955 жыл).

1970-жылы «Әмиўдарья» журналы № 8 санында Абайдың бир неше қосықлары И. Юсупов, Т. Жумамуратов, Қ. Досанов аудармаларында жерияланды, атақлы шайыр И. Юсуповтың дунья халықлары шайырларынан ислеген аудармаларының жыйнағы «Мәңги булақлар» китабында да Абайдың қарақалпақша аудармалары бираз орын алған.

Ал 1990-жылы Абайдың тууылған күнинің 145 жыллығына арналып «Абай» (сайланды қосықлар, поэмалары, қара сөзлери) деген ат пенен басылып шықты. Бунда Абай поэзиясын Ш. Сейтов, Ш. Аяпов, С. Исмайлов, ал қара сөзлериин А. Әлиев, С. Ибрагимовлар аударған, китапқа 1985-жылы қарақалпақша шыққан сайланды қосықлар менен поэмалар өзгерисиз жиберилген. Биз усы мийнетлер, аудармалар тууралы өз пикирлеримизди усы газета бетлериінде хам басқа да басылымларда жарық көрген геулара мақалаларымызда хам «Абай және қарақалпақ әдебияты» (Алматы, «Рауан», 1995) деген китапшамызда арнаулы түрде билдирдик хам оларды және де қайталауды орынсыз деп ойлаймыз.

Абайдың рухы алдында талантлы қарақалпақ шайырлары бас ийеди, оны Бердақтан кем санамайды. Қарақалпақ шайырлары А. Дабытов, С. Нурымбетов, Т. Жумамуратов, Ж. Аймурзаев, И. Юсупов, Х. Сейтов, Т. Сейтжанов, Т. Сәрсенбаев хам тағы басқалар уллы шайыр Абайға өз қосық қатарларын арнаған, қудирет талантка өз иқласларын билдирген. Биз олардың барлығын келтирип отыруды артықмаш деп ойлаймыз, Ал бизиңше.

Кош артында асық ойнап жасымда,
Тарихтан сәл кешеуиллеп қалыппай.
Билим бар деп ескермеппен басында,
Өлең сөзге өзим бирақ алықпан.

Мен Абайды ядқа билген хамықпан.—деген И. Юсуповтың қатарларын келтирип өтиудиң өзи жеткиликли болса керек.

Қарақалпақ әдебиаттануы илиминде белгили әдебиетши илимпазлар академик М. Нурмухамедов, Қ. Айымбетов, И. Сағыйтов, Қ. Мақсетов, К. Мәмбетов, С. Бахадырова, Қ. Камалов, А. Пахратдинов, Қ. Сұлтанов, Б. Қәлимбетов, А. Пирназаров, тарихшы алып академик С. К. Камалов, философ илимпазлардан профессорлар Ж. Б. Вазарбаев, Т. Ишимбетов хам тағы басқалар өзлериин алдына қойған мақсетлерге, белгили бир темаларға байланысым Абай дәретушилигиге салыстырма түрде таллауда дыққаттал шетте қалдырмайды хам шайырды жоқары поэтикалық мәдениетти меңгерген, өз дәуириниң ең алдынгы қатарлы ойшылы сыпатында бахалайды.

Қарақалпақстан Республикасы Жоқарғы Кеңесиниң Баслығы У. Әширбековтың айтқанындай: «Қазақ халқының мақтанышы болған Абай хам оның шығармалары арқалы дунья халықлары қазақ халқының милледи мөдениет дәрежесин таный билди. Абай өз дәуирінде Европа мәдениетти менен рус әдебиетти ойшыларының хам шығыс илиминиң маржанларын бойына сиидирген философ еди... қарақалпақ халқы да оның шығармаларын сүйип оқыды» («Еркин Қарақалпақстан», 1994 жыл, 28-май).

Қаражаубай ЖУМАЖАНОВ. Филология илимлериниң пәндидаты, Әжигия атындағы Нокис Мәмлекетлик пединститутының қазақ әдебиетти кафедрасының баслығы.